

Με αφορμή δύο μικροφίλμ

Εισαγωγή

Η ανακάλυψη πρωτογενών μουσικών πηγών της Επανησιακής Σχολής είναι ένα ζήτημα που ακόμα και σήμερα απασχολεί έντονα τους ερευνητές αυτής της περιόδου της ελληνικής μουσικής ιστορίας· και φαίνεται ότι θα εξακολουθήσει να τους απασχολεί για πολλά ακόμα χρόνια. Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα συγκεκριμένοι παράγοντες συνετέλεσαν καταλυτικά στην εξαφάνιση (μόνιμη ή προσωρινή) ή τον διασκορπισμό μεγάλου μέρους της επανησιακής μουσικής δημιουργίας. Τέτοιοι παράγοντες ήταν συνήθως φυσικές ή μη καταστροφές (σεισμοί, πυρκαγιές, πόλεμοι) και η ανθρώπινη αμέλεια, άγνοια ή αδιαφορία. Γνωρίζουμε ή πιθανολογούμε, ότι ορισμένα μουσικά αρχεία χάθηκαν εξ αιτίας συγκεκριμένων καταστροφών (για παράδειγμα, το Δημοτικό Θέατρο της Κέρκυρας καταστράφηκε κατά τους βομβαρδισμούς του 1943 και μαζί με αυτό και το σημαντικότερο αρχείο και η βιβλιοθήκη του). Πολλές φορές, όμως, δεν κατορθώνουμε να μάθουμε την τύχη που είχαν προσωπικά αρχεία συνθετών ή άλλων ιδιωτών μετά τον θάνατό τους. Πολλά από αυτά κρατούνται στην αφάνεια, εκποιούνται ή διασκορπίζονται. Είναι, επομένως, ευτυχής συγκυρία να περιέρχονται αρχεία ιστορικής σημασίας σε ιδρύματα, ερευνητικά κέντρα, βιβλιοθήκες ή στα χέρια αξιόλογων και σωφρόνων ερευνητών.

Το έργο του Παύλου Καρρέρ σώθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του από διάφορες καταστροφές, όπως ήταν οι σεισμοί της Ζακύνθου. Πολλοί ερευνητές έχουν ασχοληθεί με το έργο του τόσο στο παρεθόν όσο και τα τελευταία χρόνια.

Το κείμενο αυτό γράφτηκε με αφορμή δύο μικροφίλμ των οπερών του *La rediviva* και *Isabella d'Aspreno*, τα οποία φυλάσσονται στη Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη». Τα μικροφίλμ αυτά είναι πρόσφορη και προστιθέτη πηγή έρευνας για τους ερευνητές του έργου του Καρρέρ.

Η ζωή και το έργο του Παύλου Καρρέρ

Ο Παύλος Καρρέρ είναι αναμφισβήτητα ένας από τους σημαντικότερους Επανησίους συνθέτες του 19ου αιώνα και το έργο του συνάντησε μεγάλη επιτυχία τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.

Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο το 1829 και πέθανε εκεί το 1896. Έζησε από μικρή ηλικία και για αρκετά χρόνια στην Ευρώπη, όπου σπούδασε και έκανε καριέρα ως μουσικός.

Πήρε τα πρώτα μαθήματα πιάνου στην Αγγλία και αργότερα, μετά την επιστροφή του

στη Ζάκυνθο, πήρε μαθήματα από τους Giuseppe Cricca και Francesco Mirangini¹ ή Maragoni.² Ο Σπύρος Μοτσενίγος αναφέρει ότι το 1848 ο συνθέτης ήταν μαθητής του Μάντζαρου στην Κέρκυρα και εκείνο το διάστημα εξέδωσε ένα βάλς, με τίτλο *Το αηδόني*.³

Το 1848, μαθητεύσας εις Κέρκυραν παρά τω Μαντζάρω, συνέθεσε και εξέδωσε το πρώτον μουσικόν του δοκίμιον, ένα βάλς, «Το αηδόني», το οποίον κατέκτησεν ευθύς τας συμπαθείας του κοινού. Το δοκίμιον τούτο αφιέρωσεν εις την «Φιλαρμονικήν Εταιρείαν Κερκύρας», η οποία προβλέψασα την μελλοντικήν του εξέλιξιν, τη προτάσει του Μαντζάρου, τον ανεκήρυξεν επίτιμον μέλος της.

Το 1850 ο Παύλος Καρρέρ ταξίδεψε στο Μιλάνο, όπου έκανε μαθήματα μουσικής με τους Bosserone, Winter και Tassistri. Οι πρώτες σωζόμενες όπερές του - *Dante e Bice* [Beatrice], *Isabella d'Asprelo* και *La redivina* - παρουσιάστηκαν στο θέατρο Carcano του Μιλάνου. Ορισμένες μάλιστα από αυτές δόθηκαν εκεί σε πρώτη εκτέλεση.

Σύμφωνα με τον Σπύρο Μοτσενίγο, λόγω του γεγονότος, ότι ο θείος του ήταν μέλος επιτροπής θεάτρου, ο Παύλος Καρρέρ παρακολουθούσε συχνά τις παραστάσεις όπερας, που έδιναν ιταλικοί θίασοι στη Ζάκυνθο. Αρκετά συχνά μάλιστα είχε την ευκαιρία να παρακολουθεί και τις δοκιμές των παραστάσεων. Αργότερα συνέθεσε μεγάλο αριθμό μελοδραματικών έργων των οποίων παραστάσεις δόθηκαν στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Τα μελοδραματικά του έργα

Παρά το γεγονός, ότι εκτός από όπερες συνέθεσε πλήθος τραγουδιών [απόσπασμα 1ο]   , λειτουργική και οργανική μουσική [απόσπασμα 2ο]   [απόσπασμα 3ο] , μπορούμε να θεωρήσουμε τις όπερες ως το σημαντικότερο μέρος του έργου του Παύλου Καρρέρ. Ο κατάλογος έργων του στο *New Grove II* (2001) περιλαμβάνει 14 όπερες με αναφορά στις πρώτες παραστάσεις τους. Δυστυχώς τα χειρόγραφα ορισμένων μελοδραματικών του έργων θεωρούνται χαμένα.⁴ Τα περισσότερα όμως φυλάσσονται σε βιβλιοθήκες της Ελλάδας ή της Ιταλίας και σε ιδιωτικές συλλογές.

Σε αρκετά μελοδραματικά του έργα ο Παύλος Καρρέρ χρησιμοποίησε θέματα εμπνευσμένα από την ελληνική ιστορία. Ορισμένοι από τους τίτλους των έργων του (*Μάρκος Μπότσαρης*) [απόσπασμα 4ο]   , *Η κυρά Φροσύνη* [απόσπασμα 5ο]   [απόσπασμα 6ο]   , *Δέσπω η ηρωΐς του Σουλίου*, *Μαραθών-Σαλαμίς*) φανερώνουν με άμεσο τρόπο το ενδιαφέρον του για την ελληνική θεματολογία. Βέβαια ο Καρρέρ, όπως και οι περισσότεροι Επτανήσιοι συνθέτες, αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει ιταλικά κείμενα στα έργα του. Ενδεικτικά παραθέτουμε την εξήγηση του μαέστρου Βύρωνα Φιδετζή:

Είναι σημαντικό [...] πως η επιλογή της ιταλικής ως γλώσσας των περισσότερων μελοδραμάτων, αλλά και πλείστων τραγουδιών και μελοδραματικών σκηνών της επανησιακής σχολής, ήταν επιλογή ανάγκης, αφού οι θίασοι καταρτιζόνταν στην Ιταλία και δεν υπήρχαν, τουλάχιστο ως το τελευταίο

τρίτο του 19ου αιώνα, αρκετοί Έλληνες λυρικοί τραγουδιστές ούτε ανάλογες σχολές. Είναι ενδεικτικό ότι το πρώτο τραγούδι με ορχήστρα που έχουμε σε Ελληνική γλώσσα έχει γραφτεί απ' το Μάντζαρο το 1826 με λατινικά στοιχεία, για να μπορέσει να τραγουδηθεί από ξένη τραγουδίστρια, που μόνο έτσι θα ήταν δυνατό να διαβάσει το Ελληνικό κείμενο.⁵

Παρά τη χρήση, όμως της ιταλικής γλώσσας στα μουσικά του έργα ο Καρρέρ φαίνεται ότι φρόντιζε συνήθως να υπάρχει και ελληνική μετάφραση κάθε έργου.⁶ Το γεγονός αυτό φανερώνει ίσως μια συνειδητή προσπάθεια δημιουργίας ελληνικής «εθνικής» μουσικής στα πλαίσια του ευρωπαϊκού μουσικού γίγνεσθαι.

Οι όπερές του Καρρέρ παρουσιάστηκαν σε αρκετές παραστάσεις και με μεγάλη επιτυχία στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Έργα του εκδόθηκαν στην Ιταλία και την Ελλάδα και θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας από τους πλέον καταξιωμένους στο εξωτερικό Επτανήσιους συνθέτες.

Δύο όπερες του Παύλου Καρρέρ σε μικροφίλμ

Όσα από τα έργα του Καρρέρ διασώθηκαν – και αυτά είναι αρκετά και καλύπτουν χρονολογικά το σύνολο σχεδόν της δημιουργικής του περιόδου – φυλάσσονται σε διαφορετικά αρχεία. Μεγάλο μέρος τους φυλάσσεται στο Μουσείο Σολωμού και επιφανών Ζακυνθίων (Ζάκυνθος) και στο Μουσείο Μπενάκη (Αθήνα). Ορισμένες πάρτες της όπερας *Μάρκος Μπότσαρης* φυλάσσονται στο αρχείο της Εθνικής Λυρικής Σκηνής και το χειρόγραφο της όπερας *Fior di Maria* στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Τα χειρόγραφα από τις όπερες του συνθέτη *La rediviva* και *Isabella d'Aspeno* φυλάσσονται στη βιβλιοθήκη του Conservatorio di Musica "Giuseppe Verdi" στο Μιλάνο.⁷ Αρκετά χειρόγραφα του Παύλου Καρρέρ θεωρούνται χαμένα.

Έργα του Παύλου Καρρέρ υπάρχουν και σε ορισμένες βιβλιοθήκες της Ιταλίας. Πρόκειται, κυρίως, για έργα που εκδόθηκαν από ιταλικούς εκδοτικούς οίκους. Στους κύριους εκδότες του Καρρέρ, εξάλλου, συγκαταλέγονται οι ιταλικοί μουσικοί οίκοι Cantù και Lucca με έδρα το Μιλάνο. Πολλά από τα τραγούδια του έχουν εκδοθεί από τους εκδοτικούς οίκους του Φέξη και του Βελούδιου και υπάρχουν στη συλλογή ελληνικών τραγουδιών της Μεγάλης Μουσικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη».

Ο Γιώργος Λεωτσάκος, από τους σημαντικούς ερευνητές της νεοελληνικής μουσικής, βρήκε τις όπερες *La rediviva* και *Isabella d'Aspeno* στη βιβλιοθήκη του Conservatorio "G. Verdi" του Μιλάνου και δώρησε μικροφίλμ τους στη Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη».

Τα μικροφίλμ των δύο έργων είναι αρκετά ευκρινή και ιδιαίτερα χρήσιμα για την ανασύσταση της παρτιτούρας κάθε έργου. Εξάλλου, καθώς δεν υπάρχουν εκδόσεις των έργων, τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του Ωδείου του Μιλάνου είναι οι πλέον αξιόπιστες πηγές για τη δημιουργία εκτελέσιμης παρτιτούρας.

Οι χειρόγραφες παρτιτούρες, παρά τις διορθώσεις ή τα σβησίματα, έχουν καθαρή και ευανάγνωστη μουσική γραφή. Ο συνθέτης αριθμεί τις σελίδες ανά δύο με έναν αριθμό – δηλαδή υπάρχει αρίθμηση μόνο στις δεξιές σελίδες του χειρογράφου – και έχει ξεχωριστή αρίθμηση για κάθε πράξη της όπερας. Η σειρά των οργάνων της παρτιτούρας είναι αυτή που συνηθιζόταν την εποχή που έζησε ο συνθέτης και πιθανόν θα παραξένευε κάποιον μη εξοικειωμένο με χειρόγραφα της εποχής.⁸ Η συνήθης, επίσης, τακτική της εποχής, η οποία ισχύει και στην περίπτωση των δύο χειρογράφων του Καρρέρ με τα οποία ασχολούμαστε, είναι να μην γράφονται οι ονομασίες των οργάνων σε όλες τις σελίδες της παρτιτούρας.

Η κάθε πράξη στις όπερες *La rediviva* και *Isabella d'Aspeno* χωρίζεται σε επιμέρους μέρη: σκηνές, άριες, ντουέτα, καθατίνες, κ.λπ. Σε κάθε μέρος υπάρχει μία αρχική σελίδα - πριν από την παρτιτούρα - όπου σημειώνονται από τον συνθέτη το μέρος του έργου, ο αριθμός του μέρους, και οι εκτελεστές του. Δεν έχω ερευνήσει αν τα ονόματα των εκτελεστών αναφέρονται στους συντελεστές της πρώτης

εκτέλεσης του έργου ή κάποιας άλλης παράστασης.

Η όπερα *Isabella d' Aspeno* αποτελείται από τρεις πράξεις και γνωρίζουμε μόνο τα αρχικά του ονόματος του λιμπρετίστα της, τα οποία είναι 'R. G. S.'. Στο *Opernlexikon* του Franz Stieger η όπερα σημειώνεται ως τετράπρακτη και δεν αναφέρεται το όνομα του λιμπρετίστα. Ο Γιώργος Λεωτσάκος στο λήμμα του *New Grove II* (2001) για τον Παύλο Καρρέρ σημειώνει - με ερωτηματικό - ότι η όπερα *Isabella d' Aspeno* δόθηκε για πρώτη φορά στις απόκριες του 1854 το θέατρο San Giacomo της Κέρκυρας.⁹ Στο *Opernlexikon* του Franz Stieger η ίδια όπερα είναι καταχωρημένη ως opera seria τεσσάρων πράξεων (αντίθετα προς τα στοιχεία της εργογραφίας του Καρρέρ στο λεξικό Grove) και σημειώνεται ότι παρουσιάστηκε στο θέατρο San Giacomo της Κέρκυρας στις 7.2.1854. Πάντως, και ο Σπύρος Μοτσενίγος στο βιβλίο του *Νεοελληνική μουσική: συμβολή εις την ιστορίαν της* αναφέρει την *Isabella d' Aspeno* ως τρίπρακτο μελοδράμα και η χειρόγραφη παρτιτούρα, βέβαια, της όπερας που φυλάσσεται στο Ωδείο του Μιλάνου μας βεβαιώνει ότι το έργο εξελίσσεται σε τρεις πράξεις.

Η όπερα *La rediviva*, σε λιμπρέττο του Ιωσήφ Σαπίου, αποτελείται από πρόλογο και τρεις πράξεις.¹⁰ Παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο θέατρο Carcano του Μιλάνου στις 19 Ιανουαρίου 1856. Εδώ τα στοιχεία που μας δίνουν οι τρεις βιβλιογραφικές πηγές που προαναφέραμε (Μοτσενίγος, Λεωτσάκος, Stieger) συμφωνούν με μία μικρή απόκλιση στην ημερομηνία εκτέλεσης. Ο Stieger, δηλαδή, σημειώνει ότι η *Rediviva* παρουσιάστηκε στις 20 Ιανουαρίου 1856 αντί για τις 19 Ιανουαρίου που αναφέρει ο Γιώργος Λεωτσάκος. Αυτή η διαφορά πιθανόν υποδηλώνει ότι δόθηκαν δύο παραστάσεις του έργου και ούτως ή άλλως δεν είναι σημαντική. Επιπλέον, ο Μοτσενίγος αναφέρει και μία παράσταση της *Rediviva* που δόθηκε στο Teatro [sic;] dei Parnassiani της Ζακύνθου το 1858:

*Το 1854, κατά διαταγήν των Αγγλικών αρχών κατοχής, διετάχθη το κλείσιμον και η διάλυσις του θεάτρου. Εν τούτοις το 1858 αι παραστάσεις επανελήφθησαν, αναβιβασθέντος του μελοδράματος του Καρρέρη "Rediviva" [...]*¹¹

Τα τελευταία χρόνια είναι αισθητή η απουσία έργων Επτανήσιων συνθετών από τις μουσικές σκηνές της Ελλάδας παρά τις σημαντικές εξαιρέσεις. Είναι, επίσης, σίγουρο ότι αυτές οι συνθήκες κάθε άλλο παρά προάγουν την ιστορική έρευνα.

Τα περιορισμένα χρονικά περιθώρια δεν μας επέτρεψαν να μελετήσουμε σε βάθος τα δύο έργα και να επιχειρήσουμε μία ολοκληρωμένη παρουσίασή τους αλλά ούτε και τέθηκε τέτοιος στόχος.

Θεωρώ ότι οι σημαντικές ελλείψεις πρωτογενών πηγών στην έρευνα της νεώτερης ελληνικής μουσικής ιστορίας κάνουν επιτακτική την ανάγκη γνωστοποίησης και παρουσίασης στους μελετητές και ανάμεσα στους μελετητές όσο το δυνατόν περισσότερων διαθέσιμων ιστορικών ντοκουμέντων. Και ίσως κάποτε το έργο των Επτανήσιων συνθετών καταξιωθεί στη συνείδηση περισσότερων Ελλήνων...

Χριστίνα Βέργαδου-Μαουρουδάκη

Σημείωση: Ζητώ συγγνώμη για τη μη χρήση πολυτονικού συστήματος στα αποσπάσματα που παρατίθενται.

Βιβλιογραφία

- ▣ Βαρβιάνης, Νικόλαος, *Το εκπολιτιστικό μουσικό έργο της Επτανήσου και ο Ζακυνθινός μουσουργός Παύλος Καρρέρης* (Ζάκυνθος, 1975).
- ▣ Βαρβιάνης, Νικόλαος: "Παύλος Καρρέρης", *Ελληνική Δημιουργία* 8/85 (1951)
- ▣ Κονόμος, Ντίνος: *Ανέκδοτα απομνημονεύματα του Παύλου Καρρέρ, Φιλολογική Πρωτοχρονιά* (Αθήνα, 1962).
- ▣ Λεωτσάκος, Γιώργος: "Καρρέρ(ης), Παύλος", λήμμα στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1991), τ. 4.
- ▣ idem, *Οι χαμένες ελληνικές όπερες ή ο αφανισμός του μουσικού μας πολιτισμού*, Επίλογος '92

(Αθήνα: Γαλαίος, 1992).

▣ idem, "Carrer [Carreris], Pavlos", λήμμα στο *New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2η έκδ. (London: Macmillan, 2001), τ. 5.

▣ Λούντζης, Νίκιας, "Μια γόησσα Γιαννιώτισσα", κείμενο στο συνοδευτικό φυλλάδιο της ηχογράφησης της όπερας του Παύλου Καρρέρ *Κυρά Φροσύνη* (Αθήνα: Lyra, 1999).

▣ Μοτσενίγος, Σπύρος, *Νεοελληνική μουσική: συμβολή εις την ιστορίαν της* (Αθήναι, 1958).

▣ Φιδετζής, Βύρων, "Ένας πρόδρομος και η μοίρα του", κείμενο στο συνοδευτικό φυλλάδιο της ηχογράφησης της όπερας του Παύλου Καρρέρ *Κυρά Φροσύνη* (Αθήνα: Lyra, 1999).

▣ Stieger, Franz: *Opernlexikon* (Tutzing: Hans Schneider, 1975)

Δισκογραφία

▣ *Επτανησιακή μουσική* (Μάντζαρως, Λαμπελέτ, Ν., Καρρέρ), NM 1049 (Motivo).

▣ Καρρέρ, Παύλος: *Η Κυρά Φροσύνη*, ML 0669/70 (Αθήνα: Lyra, 1999).

▣ ~ : *Μουσική για σαλότι και μπαλκόνι*, ΦΜΣΕΖ-9/10 (Φίλοι του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων, [1995])

* Όλοι οι παραπάνω τίτλοι προέρχονται από την συλλογή της Βιβλιοθήκης.

1 Σύμφωνα με το το λήμμα για τον Καρρέρ του Γιώργου Λεωτσάκου στο *New Grove Dictionary of Music and Musicians II* (2001), ο δεύτερος δάσκαλος του Καρρέρ ονομαζόταν Francesco Mirangini.

2 Με αυτό το όνομα αναφέρει ο Μοτσενίγος στο βιβλίο του *Νεοελληνική μουσική* (1958) τον δεύτερο δάσκαλο του Καρρέρ στην Κέρκυρα.

3 Μοτσενίγος 1958: σ. 242.

4 Βλ. Λεωτσάκος, Γιώργος: *Οι χαμένες ελληνικές όπερες ή ο αφανισμός του μουσικού μας πολιτισμού*, άρθρο στον *Επίλογο '92* (Αθήνα: Γαλαίος, 1992).

5 Βλ. κείμενο του Βύρωνα Φιδετζή *Ένας πρόδρομος και η μοίρα του* στο φυλλάδιο που συνοδεύει την ηχογράφησης της όπερας του Παύλου Καρρέρ *Η κυρά Φροσύνη* (Αθήνα: Lyra, 1999).

6 Βλ. Φιδετζής, Βύρων: *Ένας πρόδρομος και η μοίρα του* (κείμενο στο συνοδευτικό φυλλάδιο της ηχογράφησης της όπερας *Η κυρά Φροσύνη* του Παύλου Καρρέρ (Αθήνα: Lyra, 1999)).

7 Τα στοιχεία που αναφέρω βασίζονται στα άρθρα του Γιώργου Λεωτσάκου για τον Παύλο Καρρέρ στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* (1991) και στο *New Grove* (2001).

8 Τα όργανα είναι (από το επάνω προς το κάτω μέρος της παρτιτούρας): Violini 1mi – Violini 2di – Viole – Ottavino – Flauti – Oboi – Clarini – Corni – Trombe – Tromboni – Timpani – Violoncelli – G. Cassa. Ανάμεσα στα βιολοντσέλλα και τη γκραν-κάσσα υπάρχει ένα πεντάγραμμο με τη μελωδική γραμμή των κοντραμπάσων. Σε αυτό το σημείο συνήθως ο συνθέτης δεν γράφει Contrabassi αλλά κάποια ένδειξη εκτέλεσης.

9 "Isabella d' Aspreno (os, 3, 'R.G.S. '), Corfu, S Giacomo, ? carn. 1854, *I-Mc*", βλ. *New Grove II*(2001), τ. 5: σ. 192. Οι συντομογραφίες και τα υπόλοιπα στοιχεία που εμφανίζονται με τον τίτλο της όπερας σημαίνουν: os: opera seria - 3: Η όπερα αποτελείται από τρεις πράξεις - *I-Mc*: Είναι η συντομογραφία της βιβλιοθήκης του Conservatorio "G. Verdi" του Μιλάνου, όπου φυλάσσεται το χειρόγραφο της όπερας.

10 "La rediviva (tragedia lirica, prol., 3, I. Sapios), Milan, Carcano, 19 Jan 1856, *I-Mc*", βλ. *New Grove II* (2001), τ. 5: σ. 192.

11 βλ. Μοτσενίγος 1958: σ. 196.